પ્રવચન નં. ૨૦૦, ગાથા–૧૬૮-૧૬૯, શ્લોક–૨૮૪, શનિવાર, અષાઢ વદ ૬, તા.૦૨-૦૮-૮૦

'નિયમસાર' ગાથા-૧૬૮. અધિકાર ઝીણો છે પણ કહેવાનો આશય એવો છે કે સર્વજ્ઞ બધું જાણે છે. એવા સર્વજ્ઞ કહેલા હોય અને એ સિવાય કાંઈ જાણે નહિ ને સર્વજ્ઞ નામ ધરાવે એ અજ્ઞાની છે. જેને સર્વજ્ઞની શ્રદ્ધા કરવી છે એને સર્વજ્ઞ બધું જાણે. દ્રવ્ય જાણે, ગુણ જાણે. અર્થપર્યાય એટલે આકાર વિનાની અનંતગુણની પર્યાયને જાણે. અને વ્યંજન પર્યાય પણ જેને જે હોય તેને તે જાણે. એમ સિદ્ધ કરવામાં સર્વજ્ઞપણું સિદ્ધ કરવું છે અને શ્રદ્ધા સર્વજ્ઞની કરાવવી છે કે સર્વજ્ઞ આવા હોય. ફેરફારવાળા સર્વજ્ઞ હોય એ સર્વજ્ઞ નહિ. એમ અહીંયાં કહેવું છે.

'સંસાર પ્રપંચવાળા જીવોને હોય છે.' શું કહે છે? વ્યંજન એટલે આકૃતિ. એ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ, ભવ, નર, નારકી એને હોય છે. એમ અહીં લેવું. નૈગમનયથી બધાને હોય છે એવું આરોપથી પહેલા ૧૮મી ગાથામાં કથન આવી ગયું. નૈગમનયથી તો બધાને ભૂતકાળની અશુદ્ધતા પણ વર્તમાનમાં સિદ્ધમાં કહેવામાં આવે છે. ભૂતકાળની અશુદ્ધતા

(જોઈને)... આહાહા..! વર્તમાનમાં સિદ્ધને પણ અશુદ્ધતા છે એમ નૈગમનયથી કહેવામાં આવે છે. એ જ્ઞાન કરાવવા માટે છે. ત્રણેકાળનું જ્ઞાન જેને હોય. સર્વજ્ઞ એક સમયમાં એની શક્તિ, એની શક્તિ ત્રણકાળ, ત્રણલોક પ્રત્યક્ષ જાણે એવો આત્માનો સ્વભાવ છે. એવા આત્માની સર્વજ્ઞ શ્રદ્ધા કરાવવા માટે સર્વજ્ઞનો શું વિષય છે એ બતાવે છે. આહાહા..!

હવે અહીં તો એ આવ્યું. **'વ્યંજનપર્યાયો પાંચ પ્રકારના સંસારપ્રપંચવાળા જીવોને હોય છે,...'** નારકી, મનુષ્ય, દેવ આદિને હોય છે. સિદ્ધને નહિ. અહીં એમ લીધું છે. અશુદ્ધ પર્યાય અને શુદ્ધ પર્યાય કોને હોય છે? અને જાણનાર કોણ પૂર્ણ છે? એ બતાવવું છે. અને એ સર્વજ્ઞની શ્રદ્ધા કરાવવી છે. સર્વજ્ઞ આવા છે. કોઈ એકલા દ્રવ્યની વાત કરે, વસ્તુની વાત કરે, પણ પર્યાય શું છે એ જાણે નહિ. પર્યાયમાં પણ વ્યંજનપર્યાય એટલે આકૃતિ, અર્થપર્યાય એટલે અનંતગુણની આકૃતિ. એક પ્રદેશગુણ સિવાય. એવો વિસ્તાર સર્વજ્ઞ જાણે છે. સર્વજ્ઞ સિવાય કોઈ એ વસ્તુ જાણતા નથી. આહાહા..! એ કારણે આ મુનિરાજ 'કુંદકુંદાચાર્ય' પોતે કહે છે. પોતાના માટે પુસ્તક બનાવ્યું છે. એમાં આ કહ્યું કે સર્વજ્ઞ કેવા છે? ઇ સાધારણ વાત નથી, પ્રભુ! એક સમયમાં ત્રણકાળ ત્રણલોક અને જેની અવસ્થા વ્યંજન-આકૃતિ તેને તે રીતે અને જેના વ્યંજન નથી, સાધારણ છએ દ્રવ્યને અર્થપર્યાય છે તેને તે રીતે. કેવળી ભગવાન તે રીતે જાણે છે. આહાહા..! આવું કોઈ દિ' વાંચ્યું ન હોય, સાંભળ્યું ન હોય.

સર્વજ્ઞ પરમેશ્વર. તારી શક્તિ સર્વજ્ઞ છે, પ્રભુ! તું જ્ઞાનસ્વભાવી આત્મા છો. જ્ઞાનસ્વભાવી તો સર્વને જાણે. કોઈને જાણ્યા વિના રહે નહિ. કોઈનું કાંઈ કરે નહિ અને કોઈને જાણ્યા વિના રહે નહિ. આત્માનો સ્વભાવ, જ્ઞાનસ્વભાવ પોતાના સિવાય કોઈનું કરે નહિ અને સર્વને જાણે. જાણે સર્વને, કરે નહિ કોઈનું એવો તારો સ્વભાવ છે. ભગવાન સર્વજ્ઞની વાત કરે છે પણ તારી ચીજ જ એવી છે. આહાહા..!

એ **'નરનારકાદિ વ્યંજનપર્યાયો પાંચ પ્રકારના સંસારપ્રપંચવાળા જીવોને હોય છે, પુદ્ગલોને સ્થૂલ-સ્થૂલ વગેરે સ્કંધપર્યાયો હોય છે...'** આ શરીરાદિ. બહાર આ દેખાય બધું. એ પુદ્ગલોને સ્થૂલ-જાડી વગેરે સ્કંધપર્યાયો હોય છે. **'અને ધર્માદિ ચાર દ્રવ્યોને શુદ્ધ પર્યાયો હોય છે;...'** ધર્માસ્તિ, અધર્માસ્તિ, આકાશ અને કાળ એને પણ શુદ્ધપર્યાય હોય છે. ઓહોહો..! પર્યાયમાં પણ શુદ્ધ અને અશુદ્ધ, અર્થપર્યાય અને વ્યંજનપર્યાય શેમાં છે? અને એ ભગવાન એક સમયમાં બધું જાણે એવી તાકાત છે. અને એવી સર્વજ્ઞની તાકાત (છે), (એવા) સર્વજ્ઞની શ્રદ્ધાવાળાને એ તાકાતની શ્રદ્ધા હોય છે. અને અંદરમાં જાય છે તો એ સર્વજ્ઞ આત્મા જ છે. તો આત્મા જ એવા સ્વભાવવાળો છે. આહાહા..! એ માટે વાત કરે છે.

'કુંદકુંદાચાર્યે' પોતાના માટે આ પુસ્તક બનાવ્યું. એ કાંઈ વાર્તા નથી. આહાહા..! એ ક્રિયાકલાપની વાત સાધારણ નથી. પણ સર્વજ્ઞ ત્રણકાળ ત્રણલોક, એની એક એક સમયની

વ્યંજનપર્યાય અને અર્થપર્યાય ભિન્ન ભિન્ન જાણે. તે પણ જ્ઞેયમાં પ્રવેશ કર્યા વિના અને જ્ઞેય જ્ઞાનમાં આવ્યા વિના (જાણે). નેત્ર છે એ પરને જાણે, પણ પરમાં પ્રવેશ્યા વિના નેત્ર જાણે છે. અને પરવસ્તુ આંખમાં આવ્યા વિના જણાય છે. પરવસ્તુ જણાય છે. આમ જાણે તો આંખમાં આવે છે? પરવસ્તુ નેત્રમાં આવ્યા વિના નેત્ર જાણે છે. એમ સર્વજ્ઞ લોકાલોકને જાણે છે. એમાં સર્વજ્ઞપણાનો પ્રવેશ કર્યા વિના જાણે છે અને લોકાલોક જ્ઞાનમાં આવ્યા વિના જ્ઞાન જાણે છે. આહાહા..! આ કાંઈ મફત વાત નથી કરતા. સાધારણ આવી વાત .. વ્યંજનપર્યાય અને અર્થપર્યાય... આહાહા..! કહેવાનો આશય તો બહુ ઝીણો છે.

સર્વજ્ઞ તો એક એક જે જે પર્યાય (થાય), જેની અર્થપર્યાય એટલે પ્રદેશત્વગુણ સિવાય અનંતગુણની પર્યાય, એક દ્રવ્યમાં અનંતગુણમાં પ્રદેશગુણ સિવાય અનંતગુણની પર્યાયને અર્થપર્યાય કહે છે. એ અર્થપર્યાયને પણ કેવળજ્ઞાન જાણે. છએ દ્રવ્યની એક સમયમાં (જાણે). અને વ્યંજનપર્યાય નર, નારકી, દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ, ભવ, એને પણ જાણે. અને એ વ્યંજનપર્યાય જેમાં નથી એને પણ જાણે કે નથી. સર્વજ્ઞના જ્ઞાનમાં કોઈ વાત બાકી રહેતી નથી. આહાહા..!

એવો સર્વજ્ઞ સ્વભાવ, પ્રભુ! તારો સર્વજ્ઞ સ્વભાવ છે કે કોઈ વાત જાણ્યા વિના ન રહે. એક રજકણ અને રાગનું કરવું તો છે નહિ, પણ જાણ્યા વિના કોઈ વાત રહે એમ પણ નથી. આહાહા..! 'ડાહ્યાભાઈ'! આવી વાત છે. લોકોને સાધારણ વાત લાગે કે આવી વાત શું કરે? પણ એ વાતમાં માલ છે. આહાહા..! એક તો વસ્તુની સ્થિતિ એમ બતાવે છે. કોને વ્યંજનપર્યાય હોય અને કોને અર્થપર્યાય હોય એ (બતાવે છે). અને એ સમય સમયની પર્યાય સર્વજ્ઞ ભગવાન જાણે છે. એ સર્વજ્ઞ ભગવાનની શ્રદ્ધાવંત (છે) એ પણ માને છે. આહાહા..! ત્યાં તો એકલો રહેતો નથી. આહાહા..!

જ્ઞાનની વિશાળતા એક સમયના અનંત દ્રવ્ય અને અનંતી પર્યાયો. પર્યાય લીધી. દ્રવ્યગુણ તો અનંત છે. પણ એક એક સમયની પર્યાય, એને પણ ભગવાન સમયે સમયે ભિન્ન ભિન્ન જેમ થાય છે તેમ જાણે છે. આહાહા..! એવો જ્ઞાનનો સ્વભાવ છે. તારો સ્વભાવ જ એવો છે. તું એવો જ છો. કોઈનું કરવું એવો તું છો નહિ. કોઈને જાણ્યા વિના રહે એવો તું નથી. આહાહા..! સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ એક સમયની પર્યાય પણ તને જણાયા વિના રહે નહિ. આહાહા..! આમાં ક્યારે નવરા થાય? વસ્તુ એવી છે માટે કહે છે. આ 'નિયમસાર' 'કુંદકુંદાચાર્ય' કહે છે કે મેં તો મારા માટે બનાવ્યું છે. 'કુંદકુંદાચાર્ય' કહે છે કે મારે માટે આ બનાવ્યું છે. એમાં આ વાત આવી છે. આ વ્યંજનપર્યાય, અર્થપર્યાય (લીધી). એની સૂક્ષ્મતા, દ્રવ્ય-પર્યાયની સૂક્ષ્મતા બતાવી અને એને જાણનાર સર્વજ્ઞની સૂક્ષ્મતા બતાવી. બેયની યથાર્થ શ્રદ્ધા કરાવી. એમાં કોઈ જરીએ ફેરફાર કરે તો એ સર્વજ્ઞને જાણતો નથી. પુદ્ગલને સ્થૂલ આદિ સ્કંધ થઈ જાય છે. અને ધર્માદિ ચાર દ્રવ્યોની શુદ્ધ પર્યાય હોય છે. ધર્માસ્તિ,

અધર્માસ્તિ, આકાશ અને કાળ એને શુદ્ધપર્યાય હોય છે.

'આ ગુણપર્યાયોથી સંયુક્ત એવા તે દ્રવ્યસમૂહને જે ખરેખર દેખતો નથી;...' આહાહા..! જુઓ! આવ્યું. **'આ ગુણપર્યાયોથી સંયુક્ત એવા તે દ્રવ્યસમૂહને જે ખરેખર દેખતો નથી;— તેને (ભલે તે સર્વજ્ઞપણાના અભિમાનથી દગ્ધ હોય તોપણ) સંસારીઓની માફક પરોક્ષ દૃષ્ટિ છે.'** એવા પ્રકારે છે એમ ન જાણે અને બીજી રીતે જાણે અથવા ન જાણે તો એ સર્વજ્ઞ નથી. આહાહા..! સર્વજ્ઞનો અભિમાની છે. આહાહા..!

'[હવે આ ૧૬૮મી ગાથાની ટીકા પૂર્ણ કરતાં ટીકાકાર મુનિરાજ શ્લોક કહે છે :]'

શ્લોક–૨૮૪

(वसंततिलका)

यो नैव पश्यति जगत्त्रयमेकदैव
कालत्रयं च तरसा सकलज्ञमानी।
प्रत्यक्षदृष्टिरतुला न हि तस्य नित्यं
सर्वज्ञता कथमिहास्य जडात्मनः स्यात्।।२८४।।

[શ્લોકાર્થ :–] સર્વજ્ઞતાના અભિમાનવાળો જે જીવ શીઘ્ર એક જ કાળે ત્રણ જગતને અને ત્રણ કાળને દેખતો નથી, તેને સદા (અર્થાત્ કદાપિ) અતુલ પ્રત્યક્ષ દર્શન નથી; તે જડ આત્માને સર્વજ્ઞતા કઈ રીતે હોય ? ૨૮૪.

શ્લોક–૨૮૪ ઉપર પ્રવચન

यो नैव पश्यति जगत्त्रयमेकदैव
कालत्रयं च तरसा सकलज्ञमानी।
प्रत्यक्षदृष्टिरतुला न हि तस्य नित्यं
सर्वज्ञता कथमिहास्य जडात्मनः स्यात्।।२८४।।

શ્લોકાર્થ :– આહાહા..! **'સર્વજ્ઞતાના અભિમાનવાળો...'** વાત સૂક્ષ્મ છે. જૈન પરમેશ્વર સિવાય આ વાત બીજે ક્યાંય નથી. છ દ્રવ્ય નથી, છ દ્રવ્યમાં ગુણ, પર્યાય કેટલા એ (વાત) નથી, પર્યાય કેટલી કેવી, વ્યંજન અને અર્થ (પર્યાય) કેવી કોને (હોય), એ પણ નથી. આહાહા..! એક સર્વજ્ઞ પરમેશ્વર જૈન પરમેશ્વર, એણે આ જાણ્યું છે. એની આ પ્રતીતિ કરાવે છે કે

સર્વજ્ઞ આવા હોય છે. એનાથી ઓછી, અધિક, વિપરીત શ્રદ્ધા સર્વજ્ઞથી તદ્દન વિપરીત છે. એ કહે છે.

'સર્વજ્ઞતાના અભિમાનવાળો જે જીવ શીઘ્ર એક જ કાળે ત્રણ જગતને...' જુઓ! **'અને ત્રણકાળને દેખતો નથી,...'** આહાહા..! ત્રણકાળ અને ત્રણલોક, એમાં અલોક પણ આવી ગયું. એક સમયમાં જે જાણતા નથી. **'તેને સદા (અર્થાત્ કદાપિ) અતુલ પ્રત્યક્ષ દર્શન નથી;...'** અતુલ–જેની તુલના નથી એને પ્રત્યક્ષ દર્શન નથી. **'તે જડ આત્માને...'** આહાહા..! ભગવાનની મોટી મોટી વાતું કરે અને સમજે નહિ કે છ દ્રવ્ય છે, વ્યંજનપર્યાય એને જાણે જ નહિ. **'તે જડ આત્માને સર્વજ્ઞતા કઈ રીતે હોય?'** આહાહા..! સર્વજ્ઞ પરમેશ્વરે છ દ્રવ્ય જોયા એ શેમાં છે? વીતરાગ સિવાય ક્યાંય છે નહિ. એક એક દ્રવ્યમાં અનંતગુણ એ કોનામાં છે? અનંતા અનંત ગુણ છે.

રાત્રે પ્રશ્ન થયો હતો કે એમાં અનંતાઅનંત ગુણ છે. આહાહા..! ત્રણકાળના સમય કરતા પણ અનંતગુણા ગુણ છે. દરેક ગુણની એક સમયની પર્યાય છે. એમાં કોઈને વ્યંજનપર્યાય અને કોઈને અર્થપર્યાય (હોય છે). એમ ભિન્ન ભિન્ન દ્રવ્યને જે યથાર્થ સર્વજ્ઞ છે તે જાણી શકે. એ સિવાય સર્વજ્ઞના અભિમાનીઓ આ વાતને જાણે નહિ, ધર્મને જાણે નહિ ને ધર્મની વાતો કરે. આવી વાત કરે છે. છ દ્રવ્ય ને સાધારણ પર્યાય, અર્થપર્યાય સાધારણ ને વ્યંજનપર્યાય તો અમુકને હોય. અનંતી પર્યાય હોય અને ત્રણકાળમાં અનંતી હોય. આહાહા..! એવું જાણનાર સર્વજ્ઞ સિવાય પરમેશ્વર ત્રિલોકનાથ સિવાય કોઈ છે નહિ. આહાહા..! એને માનનાર પણ કેટલો નિર્માની હોય! આહાહા..!

'સ્વામિ કાર્તિકેયાનુપ્રેક્ષા'માં લીધું છે. જ્ઞાની ક્ષાયિક સમકિતી હોય, ચાર જ્ઞાનના ધણી મુનિ હોય તોપણ એમ માને, મારી પર્યાય કેવળજ્ઞાન પાસે પામર છે. આહાહા..! 'સ્વામી કાર્તિકેયાનુપ્રેક્ષા'માં એવો લેખ છે. અરે..! હું કોણ? ચાર જ્ઞાન અને ચૌદ પૂર્વની રચના ગણધરદેવ અંતર્મુહૂર્તમાં કરે. આહાહા..! છતાં પોતાને આવો માને. હું વસ્તુ દ્રવ્ય તરીકે પ્રભુ છું. પણ પર્યાય તરીકે હું પામર છું. પર્યાય તરીકે હું પામર છું. આહાહા..! ગણધર જેવા ચાર જ્ઞાન (ધરનારા) અને ચૌદ પૂર્વની રચના અંતર્મુહૂર્તમાં કરનાર એમ કહે, હું સર્વજ્ઞની પર્યાય આગળ પામર છું. આહાહા..! અહીં જ્યાં થોડુંઘણું જાણપણું થઈ જાય ત્યાં અભિમાન ચડી જાય કે અમને આટલું આવડે છે ને અમને આવડે છે. આહાહા..! વીતરાગ માર્ગ ઝીણો બહુ, બાપુ! સર્વજ્ઞની આગળ ગૌતમ ગણધર એમ કહે કે અમે પામર છીએ. જેને અંતર્મુહૂર્તમાં બાર અંગની રચના. બાર અંગ કોને કહે? એક અંગમાં અઢાર હજાર પદ, એક પદમાં એકાવન કરોડ ઝાઝેરા શ્લોક... આહાહા..! એવા એવા બાર અંગ. એમાં દૃષ્ટિવાદ અને પૂર્વવાદમાં તો ગજબ વાતો. એની જે અંતર્મુહૂર્તમાં રચના કરે. આહાહા..! આત્માના જ્ઞાનના સામર્થ્ય પાસે એ ચીજ કોઈ વિશેષ નથી. આહાહા..! અંતર્મુહૂર્તમાં એની રચના

કરે તોપણ કહે હું તો કેવળજ્ઞાની આગળ પામર છું. આહાહા..!

એ અહીંયાં પૂર્ણતા બતાવવી છે અને પૂર્ણતા બતાવીને અભિમાન રહિત સર્વજ્ઞ કેવા છે એ બતાવે છે. સમજાણું કાંઈ? આ લાગે આકરું. દયા પાળવી, આ કરવી એ આમાં કાંઈ આવ્યું નહિ. દયા પાળવાનું આવ્યું નહિ. જેવો સર્વજ્ઞનો સ્વભાવ ત્રણકાળ ત્રણલોકની જેવી પર્યાય છે એમ જાણે, એવા સર્વજ્ઞને એ રીતે માને તો સર્વજ્ઞની દયા પાળી કહેવાય. આહાહા..! બાકી બીજાની દયા પાળે, મારે એ તો છે જ ક્યાં? આત્મા પરની દયા પાળી શકે એમ ત્રણકાળમાં બનતું નથી. એમ પરની હિંસા કરી શકે એ ત્રણકાળમાં બનતું નથી. પણ આ સર્વજ્ઞ સ્વભાવની પ્રતીતિ કરીને એક સમયમાં ત્રણકાળ ત્રણલોક અનંતી પર્યાયસહિત એક સમયમાં ભવિષ્યની અસદ્ભુત અનંત પર્યાય, વર્તમાન એક સમયમાં પ્રત્યક્ષ દેખે. આહાહા..! એ શું વાત છે! અનંતકાળની અસદ્ભુત પર્યાય હજી થઈ નથી. એ પણ પ્રત્યક્ષમાં અસદ્ભુત અને પ્રત્યક્ષમાં દેખે એવા સર્વજ્ઞ ભગવાન (છે). આહાહા..! એવી પ્રતીતિ કરે એને સર્વજ્ઞ છે એવી પ્રતીતિ છે. ઓછીવત્તી કરે તોપણ એને સર્વજ્ઞની પ્રતીતિ નથી. આહાહા..! ણમો અરિહંતાણંની પ્રતીતિ નથી. આહાહા..! ણમો અરિહંતાણં કોને છે? અરિહંતાણં, અરિહંત કેવા? ત્રણકાળ ત્રણલોક દેખે. કેમ?

અનંત પર્યાય છ દ્રવ્યની છે એની પર્યાયને (જોવે). દ્રવ્ય-ગુણ તો દેખે પણ પર્યાય એક સમયની પર્યાયને પણ વર્તમાનમાં ભૂતકાળ, ભવિષ્યની અનંતી પર્યાય નથી એને એક સમયમાં દેખે. આહાહા..! એવા સર્વજ્ઞ સ્વભાવની અસ્તિ એવી છે એમ અહીં સિદ્ધ કરે છે, એવી શ્રદ્ધા કરાવે છે. આ વાત નથી કરતા. વાતું નથી કે આ આમ કર્યું, આમાં લ્યો આવી વાતું શું કરવા કરી. એ વાતમાં માલ છે, ભાઈ! સમજાણું કાંઈ? કારણ કે નવી વાત કાંઈ સમજણમાં આવે નહિ. ઝીણી વાત હોય એટલે આવી (વાત) શું (કરતા હશે)? પણ એ કારણ છે. આહાહા..! એક આત્મા સર્વજ્ઞ થવાને લાયક અને સર્વજ્ઞ થયેલા આવા હોય એવી શ્રદ્ધા કરાવે છે. આહાહા..!

મુમુક્ષુ :– પ્રત્યક્ષની શ્રદ્ધા સાચી ક્યારે થાય?

ઉત્તર :– એ કરે ત્યારે થાય. આહાહા..!

ત્રણકાળ ત્રણલોક ને એની વ્યંજનપર્યાય ને અર્થપર્યાય અને ભવિષ્યની અનંતી પર્યાય હજી થઈ નથી. અનંતકાળ અનંતકાળ પછી થશે એને વર્તમાન પ્રત્યક્ષ જાણે. વર્તમાન પ્રત્યક્ષ ભગવાન જાણે. આહાહા..! આમ બધા ણમો અરિહંતાણં... ણમો અરિહંતાણં... કરે પણ અરિહંતની તાકાત કેટલી છે? કોને અરિહંત કહેવા? અને એનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ શું છે? એને જાણ્યા વિના અરિહંતને માને એ બધા થોથા છે. આહાહા..!

ભગવાન જ્ઞાનસ્વરૂપી પ્રભુને બાળક કે યુવાન કે વૃદ્ધ એમ ન દેખ. એમ તું સ્ત્રી, પુરુષ કે નપુંસક ન દેખ. આહાહા..! તારો આત્મા સર્વજ્ઞસ્વભાવી છે. સર્વજ્ઞ એની શક્તિ

છે. તો એ સર્વજ્ઞની શક્તિ પર્યાયમાં પ્રગટે તો ત્રણકાળ ત્રણલોકની પર્યાય ભિન્ન ભિન્ન અર્થ, વ્યંજનપર્યાયને ભિન્ન-ભિન્ન જેમ છે તેમ જાણે છે. આહાહા..! આ જૈનનું કેવળજ્ઞાન. જૈનનું કેવળજ્ઞાન એટલે જૈનમાં જ કેવળજ્ઞાન હોય છે. બીજે ક્યાંય હોતું નથી. આહાહા..! સર્વજ્ઞ આમાં સમાઈ ગયા દર્શન... **'તે જડ આત્માને સર્વજ્ઞતા કઈ રીતે હોય?'** એ શ્લોક પૂરો થયો.

ગાથા-૧૬૯

लोयालोयं जाणइ अप्पाणं णेव केवली भगवं।
जइ कोइ भणइ एवं तस्स य किं दूसणं होइ।।१६९।।

लोकालोकौ जानात्यात्मानं नैव केवली भगवान्।
यदि कोऽपि भणति एवं तस्य च किं दूषणं भवति।।१६९।।

व्यवहारनयप्रादुर्भावकथनमिदम्।

सकलविमलकेवलज्ञानत्रितयलोचनो भगवान् अपुनर्भवकमनीयकामिनीजीवितेशः षड्द्रव्यसंकीर्णलोकत्रयं शुद्धाकाशमात्रालोकं च जानाति, पराश्रितो व्यवहार इति मानात् व्यवहारेण व्यवहारप्रधानत्वात्, निरुपरागशुद्धात्मस्वरूपं नैव जानाति, यदि व्यवहारनयविवक्षया कोपि जिननाथतत्त्वविचारलब्धः (दक्षः) कदाचिदेवं वक्ति चेत्, तस्य न खलुं दूषणमिति।

तथा चोक्तं श्रीसमन्तभद्रस्वामिभिः

(अपरवक्त्र)

``स्थितिजननिरोधलक्षणं
चरमचरं च जगत्प्रतिक्षणम्।
इति जिन सकलज्ञलांछनं
वचनमिदं वदतांवरस्य ते।।''

પ્રભુ કેવળી જાણે ત્રિલોક-અલોકને, નહિ આત્મને,
—જો કોઈ ભાખે એમ તો તેમાં કહો શો દોષ છે ? ૧૬૯.

અન્વયાર્થ :– [केवली भगवान्] (વ્યવહારથી) કેવળી ભગવાન [लोकालोकौ] લોકાલોકને [जानाति] જાણે છે, [न एव आत्मानम्] આત્માને નહિ— [एवं] એમ [यदि] જો [कः अपि भणति] કોઈ કહે તો [तस्य च किं दूषणं भवति] તેને

શો દોષ છે? (અર્થાત્ કાંઈ દોષ નથી.)

ટીકા :– આ, વ્યવહારનયની પ્રગટતાથી કથન છે.

'पराश्रितो व्यवहारः (વ્યવહારનય પરાશ્રિત છે)' એવા (શાસ્ત્રના) અભિપ્રાયને લીધે, વ્યવહારે વ્યવહારનયની પ્રધાનતા દ્વારા (અર્થાત્ વ્યવહારે વ્યવહારનયને પ્રધાન કરીને), 'સકળ-વિમળ કેવળજ્ઞાન જેમનું ત્રીજું લોચન છે અને અપુનર્ભવરૂપી સુંદર કામિનીના જેઓ જીવિતેશ છે (–મુક્તિસુંદરીના જેઓ પ્રાણનાથ છે) એવા ભગવાન છ દ્રવ્યોથી વ્યાપ્ત ત્રણ લોકને અને શુદ્ધ-આકાશમાત્ર અલોકને જાણે છે, નિરુપરાગ (નિર્વિકાર) શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપને નથી જ જાણતા'—એમ જો વ્યવહારનયની વિવક્ષાથી કોઈ જિનનાથના તત્ત્વવિચારમાં નિપુણ જીવ (–જિનદેવે કહેલા તત્ત્વના વિચારમાં પ્રવીણ જીવ) કદાચિત્ કહે, તો તેને ખરેખર દૂષણ નથી.

એવી રીતે (આચાર્યવર) શ્રી સમંતભદ્રસ્વામીએ (બૃહત્સ્વયંભૂસ્તોત્રમાં શ્રી મુનિસુવ્રત ભગવાનની સ્તુતિ કરતાં ૧૧૪ મા શ્લોક દ્વારા) કહ્યું છે કે :–

''[શ્લોકાર્થ :–] હે જિનેંદ્ર! તું વક્તાઓમાં શ્રેષ્ઠ છે; 'ચરાચર (જંગમ તથા સ્થાવર) જગત પ્રતિક્ષણ (પ્રત્યેક સમયે) ઉત્પાદવ્યયધ્રૌવ્યલક્ષણવાળું છે' એવું આ તારું વચન (તારી) સર્વજ્ઞતાનું ચિહ્ન છે.''

ગાથા–૧૬૯ ઉપર પ્રવચન

लोयालोयं जाणइ अप्पाणं णेव केवली भगवं।
जइ कोइ भणइ एवं तस्स य किं दूसणं होइ।।१३९।।
પ્રભુ કેવળી જાણે ત્રિલોક-અલોકને, નહિ આત્મને,
—જો કોઈ ભાખે એમ તો તેમાં કહો શો દોષ છે ? ૧૬૯.

વ્યવહારનય સિદ્ધ કરે છે.

'**ટીકા :– આ, વ્યવહારનયની પ્રગટતાથી કથન છે.' 'पराश्रितो व्यवहारः (વ્યવહારનય પરાશ્રિત છે) એવા (શાસ્ત્રના અભિપ્રાયને લીધે, વ્યવહારે વ્યવહારનયની પ્રધાનતા દ્વારા (અર્થાત્ વ્યવહારે વ્યવહારનયને પ્રધાન કરીને), 'સકળ-વિમળ કેવળજ્ઞાન જેમનું ત્રીજું લોચન છે'...'** આહાહા..! '**અને અપુનર્ભવરૂપી સુંદર કામિનીના જેઓ જીવિતેશ છે**' જીવિતના ઈશ્વર છે. આહાહા..! '**(–મુક્તિસુંદરીના જેઓ પ્રાણ નાથ છે)...**' ભગવાન... આહાહા..! '**એવા ભગવાન છ દ્રવ્યોથી વ્યાપ્ત ત્રણ લોકને અને શુદ્ધ-આકાશમાત્ર અલોકને જાણે છે,...**' વ્યવહાર સિદ્ધ કરે છે.

ભગવાન છ દ્રવ્યને, લોકને જાણે, પોતાને ન જાણે નિશ્ચયથી. વ્યવહારથી પોતાને જાણે તો તન્મય નથી થતો. પરને વ્યવહારથી જાણે. કેમકે પરમાં તન્મય નથી થતો. એ રીતે

પોતાને વ્યવહારથી જાણે તેથી તન્મય નથી થતો એમ નથી. વાતમાં ફેર છે. આહાહા..! શું કહ્યું? "**સકળ-વિમળ જેમનું ત્રીજું લોચન છે અને અપુનર્ભવરૂપી સુંદર કામિનીના જેઓ જીવિતેશ છે (-મુક્તિસુંદરીના જેઓ પ્રાણનાથ છે) એવા ભગવાન છ દ્રવ્યોથી વ્યાપ્ત ત્રણ લોકને અને શુદ્ધ-આકાશમાત્ર અલોકને જાણે છે, નિરુપરાગ (નિર્વિકાર) શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપને નથી જ જાણતા'-**' આહાહા..! શું કહ્યું? છ દ્રવ્યને, લોકને જાણે છે પણ પોતાને નથી જાણતા, એમ વ્યવહારથી કહેવામાં આવે છે. એમ કરીને વ્યવહાર સિદ્ધ કર્યો છે. તદ્દન વ્યવહાર નથી જ, વ્યવહારનયનો વિષય નથી, વ્યવહાર અભૂતાર્થ છે માટે વ્યવહારનો વિષય નથી, એમ નથી. સમજાણું કાંઈ? આહાહા..!

વ્યવહારથી ભગવાન લોક, અલોકને જાણે છે. પોતાને નથી જાણતા. વ્યવહારથી પોતાને નથી જાણતા. વ્યવહારથી જાણે તો તન્મય ન થઈ જાય. પોતાને નિશ્ચયથી જાણે છે. પરને વ્યવહારથી જાણે છે. આહાહા..! કોને ખબર શું (હશે)? આહાહા..! '**નિરુપરાગ (નિર્વિકાર) શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપને નથી જ જાણતા-**' છે? આહાહા..! એ નય સિદ્ધ કર્યો છે. છ દ્રવ્ય, એના ગુણ-પર્યાય, પહેલી વ્યંજનપર્યાયાદિ સર્વને જાણે એમ કહ્યું, તો વ્યવહારથી પરને જાણે. પણ વ્યવહારથી સ્વને ન જાણે. 'ડાહ્યાભાઈ'! વ્યવહારથી સ્વને ન જાણે. કેમ?

મુમુક્ષુ :- કારણકે તે ઉપચાર થઈ જાય.

ઉત્તર :- તન્મય થયા વિના નિશ્ચય હોય નહિ. દૂર રહીને જાણવું એ વ્યવહાર છે. લોકાલોકને દૂર રહીને જાણવાનું નામ વ્યવહાર છે. અને પોતાનામાં તન્મય થઈને જાણવું એ નિશ્ચય છે. 'હસમુખભાઈ'! કોઈ દિ' સાંભળ્યું ન હોય. ત્યાં ક્યાં છે? પૈસા, ધૂળધાણીમાં જિંદગી (ચાલી ગઈ). આહાહા..!

શું કહ્યું? ભગવાન ત્રિલોકનાથ વ્યવહારનયથી પોતા સિવાય બીજા છ દ્રવ્ય, એની વ્યંજન પર્યાયાદિ સર્વને પ્રત્યક્ષ જાણે. પોતાને ન જાણે. છે? '**શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપને નથી જ જાણતા**' વ્યવહારથી પોતાને નથી જાણતો. વ્યવહારથી પોતાને જાણે તો તન્મય ન થાય. દૂર રહી જાય. પરને વ્યવહારથી જાણે છે તો દૂર રહે છે. દૂર રહીને પરને જાણવું એ વ્યવહાર છે અને તન્મય થઈને જાણવું એ નિશ્ચય છે. આવી વાતું છે. આહાહા..! બેય સિદ્ધ કરે છે. વ્યવહાર છ દ્રવ્ય, છ દ્રવ્યની પર્યાય એ વસ્તુ છે, વસ્તુ છે. એકલો આત્મા જ છે એમ નહિ. પરને જાણવામાં પરમાં તન્મય થઈને પરને નથી જાણતો, દૂર રહીને જાણે છે. અને એ ચીજ ત્યાં રહે છે, આ આત્મા અહીંયાં છે. એને જાણે એનું નામ વ્યવહાર કહેવામાં આવે છે. અને પોતાને વ્યવહારથી નથી જાણતા. આહાહા..! 'શાંતિભાઈ'! કોઈ દિ' સાંભળ્યું નથી, કોઈ દિ' વાંચ્યું નથી. એમ ને એમ અત્યાર સુધી મજૂરી કરી છે. મજૂરી બધા કરે છે ને. શું કર્યું બધાએ? આહાહા..!

ચૈતન્ય ભગવાન સ્વપરપ્રકાશક આત્મા (છે). એકલા પરને પ્રકાશે એને વ્યવહાર કહેવામાં

આવે છે. તો વ્યવહારથી સ્વને પ્રકાશે એમ નથી. તો સ્વથી દૂર રહી જાય. 'ડાહ્યાભાઈ'! સમજાણું કાંઈ? આહાહા..! નિશ્ચયથી સ્વને જાણે છે. વ્યવહારથી પરને જાણે છે. એમ છે. તો વ્યવહારથી પરને જાણે છે તો વ્યવહારથી સ્વને જાણે છે એમ નથી. આહાહા..! આવું કોઈ દિ' સાંભળ્યું નહિ હોય આ બધા ગામના પથરામાં. પથરા-પથરા છે ને? જેને જે ધંધો હોય એને એ. અમારે 'મનસુખ'ને ગુણનું દાણાને ગુણને એમાં એય મોટો.. દુકાનમાં નહોતો નીકળ્યા... અહીંથી પાછળ જવા. કેટલી ગુણો ભરેલી અને મોટો કોઠાર. આહાહા..! અરે..! પ્રભુ! તું ક્યાં? તું કોણ? તારું શું સ્વરૂપ? તારી શી મર્યાદા? આહાહા..!

મુમુક્ષુ :– આપ એમ કહો છો કે જે જ્ઞાન સ્વને નથી જાણતું, એકલું પરને જાણે એ અજ્ઞાન છે?

ઉત્તર :– નહિ-નહિ. એ બીજી વાત. સ્વને જાણ્યા વિના એકલું પરને જાણે એ અજ્ઞાન. પણ સ્વને જાણે છે એને વ્યવહાર કહેવો, એમાં તન્મય થઈને જાણતો નથી માટે વ્યવહાર. પણ નિશ્ચયથી તન્મય થઈને જાણે માટે નિશ્ચય. આહાહા..! આવો માર્ગ! ઝીણી વાત છે, ભાઈ!

અંદર ત્રણલોકનો નાથ પરમાત્મા બિરાજે છે. આહાહા..! એને તું હીણો ન માન એમ કહે છે. વ્યવહારથી પરને જાણે એટલો એમ ન માને. નિશ્ચયથી તને તું જાણે છે એમ તું જાણ. એકલું પરને જાણવું એ તો વ્યવહાર છે. એકલું, હોં! આમ તો નિશ્ચય સ્વપરપ્રકાશક પોતાનો સ્વભાવ છે. એ અપેક્ષાએ નિશ્ચયથી સ્વને જાણે છે. એમાં પરનું જ્ઞાન આવી ગયું. સમજાણું કાંઈ? શું કહ્યું એ? નિશ્ચયથી સ્વપરપ્રકાશક પોતાનો સ્વભાવ છે. તો નિશ્ચયથી સ્વને જ જાણે છે. પરને જાણવાનું જ્ઞાન એ પણ પોતાનું જ્ઞાન છે. પરને જાણવાનું જ્ઞાન પણ પોતાનું જ્ઞાન છે. સ્વનું જ્ઞાન અને આત્માનું જ્ઞાન. સ્વને જાણે એ નિશ્ચય છે. પરને જાણે એવું પોતાનું જ્ઞાન એ તન્મય પોતામાં છે એ નિશ્ચય છે. પણ પરને જાણે અને પર સાથે એક ન થવું અને દૂર રહે એનું નામ વ્યવહાર છે. આવી વાત છે, 'હસમુખભાઈ'! આહાહા..! ઝીણી વાત છે, બાપુ! આહાહા..! દિગંબર આચાર્યોએ ગજબ કામ કર્યા છે.

એમ કહેવા માગે છે, પ્રભુ! તું જેમ પરને દૂર રહીને જાણે, એમ તું તારાથી દૂર રહીને (તને) જાણે એ તો વ્યવહાર થયો. નિશ્ચય ન થયો. નેત્ર પરને જાણે પણ પરમાં નેત્ર જતા નથી. આંખ. આંખ પરને જાણે પણ આંખ પરમાં જતી નથી. તેમ પરને જાણે એ પરવસ્તુ આંખમાં આવતી નથી. આવે? પણ અહીંયાં એમ કહે છે કે ચૈતન્યરૂપી નેત્ર પરને જાણે. એકમેક નથી થતાં માટે એનું નામ વ્યવહાર કહેવામાં આવે છે. જાણે છે પણ પર અપેક્ષાએ એને વ્યવહાર કહે છે.

મુમુક્ષુ :– જ્ઞાન તો સાચું છે ને?

ઉત્તર :– જ્ઞાન સાચું છે, વ્યવહારે છે એ. વિષય વ્યવહારનયનો છે. નથી એમ નહિ.

પણ નિશ્ચયનયથી પોતાને નથી જાણતો. આવ્યું?

'શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપને નથી જ જાણતા—' વ્યવહારથી પોતાના આત્માને નથી જાણતા. સમજાણું કાંઈ? વ્યવહારથી પરને જાણે પણ વ્યવહારથી પોતાને ન જાણે. પોતાને નિશ્ચયથી જાણે. આહાહા..! પરને વ્યવહારથી ભિન્ન (રહીને) જાણે. પણ પરસંબંધી જ્ઞાન સ્વપરપ્રકાશ જે પોતાનું છે તેને જાણે તો એ નિશ્ચય થઈ ગયો. આહાહા..! એકલા પરને જાણે એ વ્યવહાર છે. પણ પરનું અને સ્વનું જ્ઞાન અહીં થયું, એ પોતાનો નિશ્ચય પોતામાં છે. પરને કારણે સ્વપરપ્રકાશક નથી. સ્વપરપ્રકાશક પોતાનો સ્વભાવ–ગુણ છે. તો એને જાણે એનું નામ નિશ્ચય છે. પણ સ્વ મૂકીને એકલા પરને જાણવું એનું નામ વ્યવહાર છે. અને સ્વને લક્ષમાં રાખ્યા વિના એકલું પરને જાણવું એ મિથ્યાત્વ છે. સ્વને લક્ષમાં રાખીને પરને વ્યવહારે જાણવું એ વ્યવહારનય છે. અરે..! કેટલું કરવું? શું કીધું એ? સ્વનું લક્ષ રાખીને પરને જાણવું એ વ્યવહારજ્ઞાન સાચું છે. પોતાનું લક્ષ છોડીને એકલું પરને જાણવું એ મિથ્યા છે. આહાહા..! આ તો બધું કોઈ દિ' ત્યાં સાંભળ્યું પણ નહિ હોય. ભાઈઓ ભેગા થઈને કાંઈ આવી ચર્ચા પણ કરતા ન આવડતી હોય. પત્થરની વાતું કરે બધા. આ તમારે ઘડિયાળની, આને હીરા માણેકની. 'શાંતિભાઈ'! આહાહા..!

આ તો પ્રભુ! તારી ઋદ્ધિ તો દેખ. તારો સ્વભાવ તો જો, નાથ! તારો સ્વભાવ પરને જાણે. જેમ પરને જાણે એમ (સ્વને) જાણે એવો (સ્વભાવ) નથી. તારો સ્વભાવ પરને જાણે એમ આત્માને જાણે એમ નથી. એ રીતે અહીં ના પાડી. **'શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપને નથી જ જાણતા—'** આહાહા..! પોતાને જાણે છે એ નિશ્ચયથી છે. આહાહા..! **''स्वाश्रितो निश्चयः पराश्रितो व्यवहारः''** એ બે શબ્દ આવી ગયા છે. આહાહા..! ઝીણી વાત, બાપા! લોકોમાં આ પ્રવૃત્તિ બંધ થઈ ગઈ અને બહારની દયા, વ્રત, ભક્તિ, પૂજા, જાત્રામાં સલવાઈ ગયા બધા. એમાં આત્માને કાંઈ લાભ ન મળે. નુકસાન છે. આહાહા..!

મુમુક્ષુ :– નિશ્ચયથી સ્વને જાણે અને પરને ન જાણે એમાં બધું આવી ગયું?

ઉત્તર :– પરને નથી જાણતો એમ સર્વથા નહિ. વ્યવહારથી જાણે છે એ સિદ્ધ કરવું છે. નહિતર તો પછી લોકાલોક વસ્તુ પોતાથી ભિન્ન એ ચીજ જ નથી. અને એ ચીજનું અહીં જ્ઞાન જ નથી, એમ થઈ ગયું. આહાહા..!

પોતાનું સ્વરૂપ સ્વપરપ્રકાશક છે. એમાં સ્વ અને પર જણાય એ નિશ્ચય છે. પણ સ્વને જાણ્યા વિના અથવા સ્વને જાણીને એકલો વ્યવહાર પરને જાણવામાં રોકાય જાય તો એ મિથ્યા છે. પણ પરને જાણવું, સ્વને જાણવું એ લક્ષમાં રાખી પરને જાણે એ વ્યવહારનય સાચો છે. આહાહા..! આટલું બધું યાદ રાખવું? આવો માર્ગ છે, ભાઈ! 'કુંદકુંદાચાર્યે' પોતાના માટે બનાવ્યું છે. આ ગાથા-શ્લોકો 'નિયમસાર' પોતા માટે બનાવ્યું છે.

પ્રભુ! અંતરમાં પોતાને દેખે એ નિશ્ચય છે. પોતાને વ્યવહારથી ન દેખે. વ્યવહારથી

દેખે તો દૂર રહી જાય છે. આહાહા..! પરને જેમ વ્યવહારથી જાણે તો પરવસ્તુ દૂર રહે છે. પરને વ્યવહારથી જાણે અને દૂર રહે છે તો વ્યવહાર છે. એમ તું સ્વને જાણવામાં વ્યવહારથી (જાણે એમ કહે) તો વ્યવહારથી આત્મા દૂર રહે એમ નથી. વ્યવહારથી આત્મા જાણતો નથી એટલી વાત. કેમકે તન્મય થાય છે તો એ વ્યવહાર નથી. તન્મય થાય એ વ્યવહાર નહિ. અંદર એકમેક થઈ ગયો એ નિશ્ચય, એ વ્યવહાર નહિ. એટલું બતાવવું છે. આહાહા..! જાણ્યા વિના રહે છે એમ પણ નથી. પરને જાણે છે તો એક અપેક્ષાએ વ્યવહારનયે પરને જાણે છે. એક અપેક્ષાએ પરને નથી જાણતો. શું (કહ્યું)? પોતાનો સ્વપરપ્રકાશક સ્વભાવ છે. નિશ્ચયથી સ્વભાવ છે. એમાં સ્વપર આવ્યા એ નિશ્ચય આવી ગયા. સ્વપરપ્રકાશક સ્વભાવમાં પર આવ્યું એ નિશ્ચયથી આવી ગયું. એ વ્યવહાર નથી. પણ પોતાને છોડીને એકલા પરને દેખવું એ વ્યવહાર છે. આહાહા..! આવું સાંભળીને... આ બાયડીયું નવરી ન થાય. આખો દિ' રાંધવું હોય, છોકરા સાચવવા... એને આવી વાતું! અરે..રે..! દેહ તો ચાલ્યો જશે, ભાઈ! દેહ તો એક સમયમાં છૂટી જશે. આહાહા..!

અહીં જુઓને! અહીં 'ભાઈલાલભાઈ' આમ ચાલતા હતા, જતા હતા. આમ ચાલ્યા. તેના જમાઈરાજને ચાલીને મળવા ગયા. કાંઈ ન મળે. જ્યાં બેઠા ત્યારે અસાધ્ય ક્યારે થયા કાંઈ ખબર નથી. પણ સૌની સાંભળવા ઉપર નજર. મારી નજર આમ ગઈ. કીધું ભાઈ આ શું છે? આમ કેમ છે? અસાધ્ય થઈ ગયા. 'ભાઈલાલભાઈ' અસાધ્ય. ગુજરી ગયા. અહીં આ થાંભલા પાસે હતા. બહાર લઈ ગયા. બહાર ગુજરી ગયા પછી. ડોક્ટર બાઈ 'મધુરીબેન' આવી. આહાહા..! અહીં રહેવા આવ્યા હતા. શું કરે? સ્થિતિ હોય એ પ્રમાણે થાય. અસાધ્ય થઈ ગયા, અસાધ્ય. આમ પડ્યા. આમ દેખાણું તો કીધું આમ કેમ થાય છે આ ભાઈને? જોવે તો અસાધ્ય થઈ ગયા. એને ઉપાડીને બહાર લઈ ગયા. આહાહા..! ક્ષણમાં બદલતા વાર લાગે છે? આ ક્યાં આત્મા છે? આ ક્યાં આત્માની ચીજ છે? આ ક્યાં આત્માની સાથે એકમેક છે? આહાહા..!

આત્મા અને એની બે વચ્ચે અત્યંત અભાવ છે. ભગવાનઆત્મા અને શરીર બે વચ્ચે તો અત્યંતઅભાવ છે. એને કદી અડતો પણ નથી. સોઈમાં દોરો પરોવે છે તો દોરો સોયને અડતો નથી. દોરો સોયને અડતો નથી. આહાહા..! કેમ? કે વસ્તુ અનંત છે. અહીં અનંતને જોવામાં જેમ અનંત છે એમ જોવું એનું નામ સર્વજ્ઞ. અનંત છે તો અનંત ક્યારે રહે? પોતાની પર્યાય પોતાથી ક્ષણે ક્ષણે થાય, પરથી નહિ. અનંત પર્યાયો અનંત દ્રવ્યોની પોતાની પર્યાય પોતાના સમયમાં પોતાથી છે તો અનંત રહી શકે. જો પરથી પર્યાય થાય તો અનંત રહી શકે નહિ. આહાહા..!

દરેક પદાર્થ પોતાની અનંતી પર્યાય સહિત (છે). પર્યાય–વિશેષ વિના દ્રવ્ય હોતું નથી. વિશેષ નામ પર્યાય. કોઈ સમયમાં કોઈ પદાર્થ પોતાની વિશેષ પર્યાય વિના હોય નહિ. તો

પછી બીજું દ્રવ્ય શું કરે? આહાહા..! ગજબ વાત છે, ભાઈ! આ આંગળીમાં એક એક રજકણ બીજા રજકણને અડ્યા નથી. આહાહા..! આત્મા કર્મને અડ્યો નથી. ભાષાને આત્મા અડ્યો નથી. અડતો એટલે સ્પર્શતો નથી. આહાહા..! વસ્તુ અસ્તિ છે. અસ્તિ છે તો તેની વર્તમાન પર્યાય પોતાથી થાય તો અસ્તિપણું રહી શકે. પોતાની વિશેષ દશા સામાન્યમાં વિશેષ પરથી હોય તો સામાન્ય પણ રહી શકે નહિ. આહાહા..! ગજબ વાત છે. વીતરાગમાર્ગ. એક સોયને દોરો અડતો નથી–સ્પર્શતો નથી. સીવે છે ને સીવે? એ સોયને દોરો અડતો નથી અને દોરો લુગડાને અડે નહિ. આહાહા..! આવી અનંતતા પૃથકતા, પોતાની સામાન્ય વિશેષ પર્યાય સહિત, પોતાનું કાયમ સ્વરૂપ વર્તમાન પર્યાયસહિત (જાણે). આહાહા..!

વર્તમાન પર્યાય વિનાનું કોઈ દ્રવ્ય નથી. આહાહા..! વર્તમાન પર્યાય વિનાનું દ્રવ્ય નથી તો પર્યાય કોની કરે? સ્વ સ્વની કરે, પર પરની કરે. આહાહા..! ગજબ વાત છે. એક દ્રવ્ય બીજા દ્રવ્યને અડતું નથી. આહાહા..! કેમકે બે વચ્ચે અત્યંત અભાવ છે. આહાહા..! એવી સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ વાત કેવળજ્ઞાની ભગવાને એક સમયમાં પ્રત્યક્ષ જોઈ છે. આહાહા..! છદ્મસ્થને પછી વીતરાગની વાણી સાંભળીને માને ત્યારે માને. અહીંયાં તો પરમાત્માએ તો એક સમયમાં ત્રણકાળ ત્રણલોક જોયા છે. પોતાની પર્યાય પોતાથી થાય છે. પર્યાય વિનાનું દ્રવ્ય હોય નહિ. પર્યાય વિશેષ છે. વિશેષપણું એ એનો સ્વભાવ છે. આહાહા..! કોઈપણ વિશેષ હોય એને ભગવાન જાણ્યા વિના રહે નહિ. અને પોતાના વિશેષ અને પરને જાણે પોતામાં તન્મય થઈને જાણે એ નિશ્ચય છે. અને તન્મય થયા વિના પરને જાણે એનું નામ વ્યવહાર છે. એમ કહે છે. આહાહા..! ઝીણો શ્લોક છે.

'કુંદકુંદાચાર્યે' સર્વજ્ઞપણાની પ્રતીતિ કરી છે કે આવા સર્વજ્ઞ હોય, આવા કેવળી હોય એને હું માનું, એમ કહે છે. આહાહા..! અને એવા કેવળી બીજા માને અને મનાવે ... સાચી વાત. કેવળી એટલે ભૂત, વર્તમાન જાણે, ભવિષ્યને ન જાણે. ભવિષ્યમાં તો જેમ થવાનું, જેમ આત્મા પોતે કરવા માગે એમ થઈ શકે. પરમાણુમાં પણ કરવા માગે એમ થઈ શકે. (એમ નથી.) ભગવાને ત્રણકાળ ત્રણલોક જોયા. કોઈ કરી શકે એમ નથી. એની પર્યાય ક્રમમાં આવવાની હોય તે જ આવે. આહાહા..! એક દ્રવ્ય બીજા દ્રવ્યને કદી અડતું નથી. આહાહા..! એક પરમાણુ બીજા પરમાણુને અડતો નથી. આહાહા..! આવી વાત પરમાત્મા સિવાય સર્વજ્ઞદેવ સિવાય ક્યાંય નથી. બીજા તો ગાંડા કહે. અડતા નથી? આ તો બધું ચાલે છે ને. આ બધું કરે છે ને. આ સંચાથી દરજી સીવે છે, કુંભાર ઘડો કરે છે, કપડાવાળો વણકર કપડા વણે છે. બધું જૂઠું છે. આહાહા..! સૌ સૌની પર્યાય તે તે સમયે પોતાના સામાન્યમાંથી વિશેષ થાય છે. બીજાના સામાન્યમાંથી વિશેષ આ થાય છે એમ નથી. એમ ભગવાન પોતાને જાણતા પરને પણ આ રીતે જાણે છે. પરમાં ભળ્યા વિના વ્યવહારથી પરને જાણે છે એમ વ્યવહારથી પોતાને જાણે છે એમ નહિ. પોતાને તન્મય થઈને જાણે

એટલે નિશ્ચય છે. આહાહા..!

'એમ જો વ્યવહારનયની વિવક્ષાથી કોઈ જિનનાથના તત્ત્વવિચારમાં નિપુણ જીવ (–જિનદેવે કહેલા તત્ત્વના વિચારમાં પ્રવીણ જીવ) કદાચિત્ કહે, તો તેને ખરેખર દૂષણ નથી.' વ્યવહારથી પરને જાણે અને વ્યવહારથી પોતાને (જાણે) નહિ, એમ કોઈ સમજીને કહે તો તેને કોઈ દૂષણ નથી. આહાહા..! કોઈ પ્રવીણ કહ્યું, હોં! કહ્યું? **'નિપુણ...'** **'તત્ત્વવિચારમાં નિપુણ...'** આહાહા..! તત્ત્વને વિચારવામાં નિપુણ. કોઈ એમ કહે કે વ્યવહારથી પરને જાણે અને પોતાને ન જાણે તો એને દૂષણ શું દેવું? પોતાની સાથે વ્યવહારથી તન્મય નથી. નિશ્ચયથી તન્મય છે. પોતાની એક એક પર્યાય પોતામાં તન્મય છે. તો સ્વને જાણવું એ નિશ્ચય છે અને આ આત્મા પરને જાણે એમ કહેવું પણ પરમાં જતો નથી. આંખ પરજ્ઞેયમાં જતી નથી. જ્ઞેય આંખમાં આવતું નથી. એમ જ્ઞાન પરને જાણે તો પરમાં જ્ઞાન જાતું નથી અને પર જાણે એ જ્ઞાનમાં આવતું નથી. એ કારણે વ્યવહાર કહેવામાં આવ્યો છે. નિશ્ચયથી... આહાહા..! **'કદાચિત્ કહે, તો તેને ખરેખર દૂષણ નથી.'** **'એવી રીતે (આચાર્યવર) શ્રી સમંતભદ્રસ્વામીએ (બૃહદસ્વયંભૂસ્તોત્રમાં શ્રી મુનિસુવ્રત ભગવાનની સ્તુતિ કરતાં ૧૧૪મા શ્લોક દ્વારા) કહ્યું છે કે :–'** એ વિશેષ કહેશે... (શ્રોતા :– પ્રમાણ વચન ગુરુદેવ!)